

Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848/1849

Af
Finn Stendal Pedersen

Den 5. juni 1999 havde Danmarks første grundlov 150-års jubilæum. Artiklen gennemgår lovens tilblivelse og munder ud i en analyse af den forudgående debat om retten til understøttelse, en ret, der blev et væsentligt element i socialpolitikken. I den nuværende grundlovs § 75 er den formuleret således:

»stk. 1. Til fremme af almenvellet bør det tilstræbes, at enhver arbejdsduelig borger har mulighed for arbejde på vilkår, der betrykker hans tilværelse.
stk. 2. Den, der ikke selv kan ernære sig eller sine, og hvis forsørgelse ikke påhviler nogen anden, er berettiget til hjælp af det offentlige, dog mod at underkaste sig de forpligtelser, som loven herom påbyder.«
(Lov nr. 169 af 5. juni 1953)

Junigrundlovens betydning

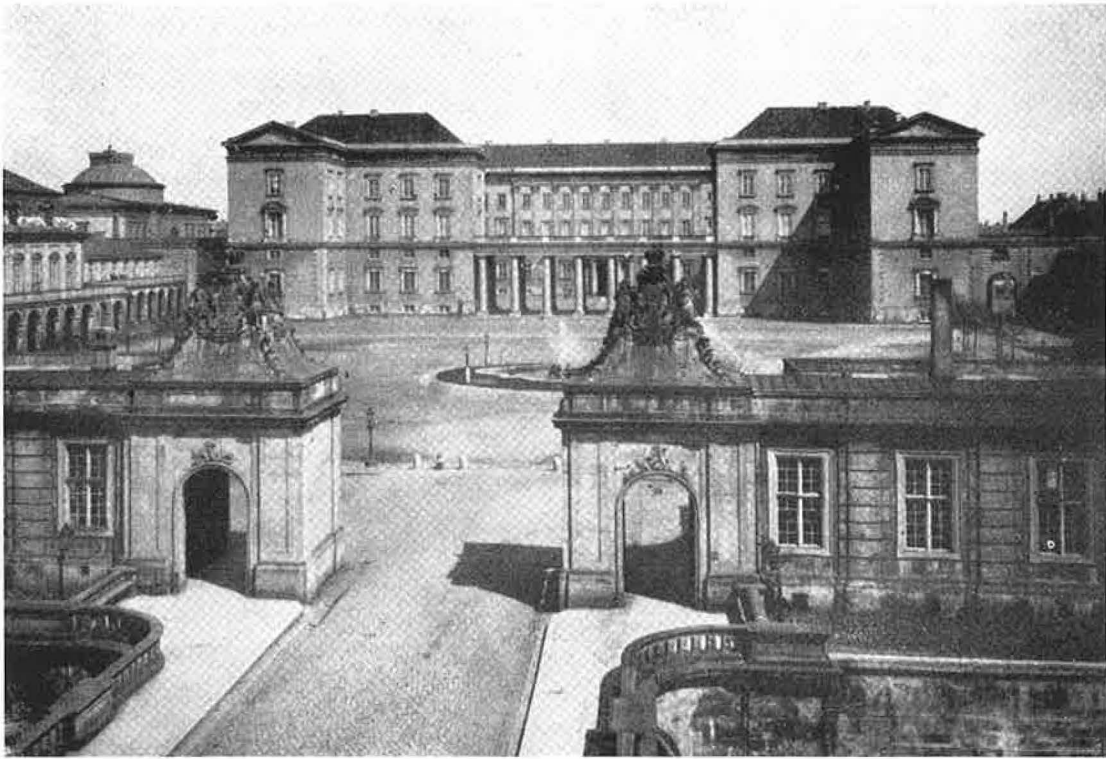
150 året for den danske grundlov er lige blevet fejret med egnsspil, foredrag og kronikker tidligere på året, selvom den årlige 5. juni-fest normalt ikke vækker den store opmærksomhed, specielt ikke når man betænker nordmændenes festlige højtideligholdelse af deres grundlovsdag den 17. maj.

Man kan så spørge sig selv, hvorfor den årlige grundlovsdag ikke i større omfang får danskerne op af stolene, og hvad det var, man trods alt tog sig sammen til at fejre ved 150 års jubilæet.

Umiddelbart vil svaret vel være, at med grundloven af 5. juni 1849 blev enevælden afskaffet, og det danske folkestyre etableret på fredelig vis og uden blodig revolution, som ved den franske revolution i 1789 eller under februar- og martsurolighederne i 1848 i en række andre europæiske lande.

Dette svar ser imidlertid bort fra, at Frederik den 7. allerede ved udnævnelsen af den nye regering den 22. marts 1848, dagen efter folketøget til Christiansborg, erklærede, at han herefter betragtede sig som konstitutionel monark. Desuden ses der bort fra, at den nye grundlov blev forhandlet og vedtaget i efteråret og foråret 1848/49 midt under en borgerkrig, der havde medført væbnet udenlandsk intervention på de slesvigholstenske oprøreres side, og krævet masseudskrivninger til hæren af mænd fra den værnepligtige bondebefolkning udover de få hundrede frivillige tropper fra byernes og borgerskabets hold. Denne krig krævede mange ofre under krigshandlingerne og under besættelsen af Jylland.

Endelig kan der med god grund stilles spørgsmålstegn ved det pludselige og epokegørende ved det nye folkestyre. Allerede den 28. maj 1831 havde Frederik den 6. under tysk forbundspres måttet udstede et løfte om en repræsentativ stænderordning. Den 15. maj 1834 blev løftet realiseret gennem udstedelse af fire forordninger, der fastlagde, at der i mo-

Det tredje Christiansborg. Det Christiansborg, som Den grundlovgivende Rigsforsamling mødtes i, var genopført og indviet i 1828, og det brændte igen i 1884. Det ses her med ridebanen og pavillonerne ved marmorbroen i forgrunden. Rigsforsamlingen og senere Rigsdagen havde lokaler i hovedslottets fløj til højre. (Den danske Rigsdag 1849–1949, bd. I)

narkiet skulle oprettes fire stænderforsamlinger med rådgivende kompetence overfor kongen; en med 70 medlemmer for Østifterne, en med 55 medlemmer for Jylland, en med 43 medlemmer for Slesvig og en med 47 medlemmer for Holsten.

I de to danske stænderforsamlinger blev hovedparten, henholdsvis 60 og 48 medlemmer, valgt ved almindelig valgret af alle mandlige grundejere af ejendom over et fastsat minimum (inklusive livsfæstere), der var fyldt 25 år og havde et uplettet rygte. I København krævedes en assuranceværdi på ejendommen på mindst 4000 rbd1., i købstæderne en assuranceværdi på mindst 1.000 rbd1., og på landet en assuranceværdi på mindst 2000 rbd1. For bondebefolkningen blev det som en forudsætning for valgret fast-

sat, at selvejere skulle eje et brug på mindst 4 tdr. htk. ager og eng eller 8 tdr. htk. skov- og mølleskyld, mens fæstere skulle have fæste på mindst 5 tdr. htk. ager og eng eller 10 tdr. htk. skov- og mølleskyld. For at være valgbar skulle man i alle tilfælde have ejendom eller formue på mindst det dobbelte. Der var valg hvert 6. år

Forsamlingerne skulle rådgive den enevældige monark gennem parlamentariske samlinger på et par måneder hvert andet år. Dette kunne ske ved at udtale sig om de forhold og lovforslag, som kongen og hans regering forelagde dem, ved på eget initiativ at tage sager op og give en indstilling til kongen herom, og ved at modtage og viderebringe anmodninger (petitioner) fra befolkningen.

Det er beregnet, at omkring 1½ til 2% af den danske befolkning fik valget til stænderforsamlingerne, og at ca. 75% af de valgberettigede udøvede deres ret ved valgene. Dette er jo i demokratisk henseende langt fra imponerende; men gennem etableringen af valgsystemet med valgkredsinddelinger, etablering af valgbestyrelser, optagelse på valglister samt proceduren for stemmeafgivning blev der oparbejdet nogle demokratiske rutiner, ligesom de valgte bonderepræsentanter fik øvelse i parlamentarisk arbejde. I 1835/1836 mødtes de fire stænderforsamlinger for første gang. Den jyske stænderforsamling i Viborg, Østifternes stænderforsamling i Roskilde, Slesvigs stænderforsamling i Slesvig og Holstens stænderforsamling i Itzehoe.¹

Med lovgivningen om lokalt selvstyre for købstæderne i 1837, København i 1840 og særligt med landkommunalloven af 1841 skete en yderligere uddelegering af en række administrative forvaltningsopgaver til et lokalt selvstyre med endnu mere »demokrati«, idet alle mandlige jordbesiddere, fæstere eller brugere af embedsjord med mindst en tønde hartkorn ager og eng fik, hvis de var mænd og fyldt 25 år, valget og valgbarhed til sogneforstanderskabernes valgte medlemmer. Herved fik ca. 8% af befolkningen valget, svarende til ca. 15% af den voksne mandlige befolkning over 25 år.²

Endvidere var der under Christian den 8. (1839–1848) blevet arbejdet for at skabe en samlet repræsentativ lovgivende Rigsforsamling, og den 28. januar 1848 blev et forfatningsreskript udstedt af den nye konge Frederik den 6., der heri lovede en forfatning, og et udvalgsarbejde blev sat i gang med et forslag, som senere kunne forelægges de forenede stænderforsamlinger til udtalelse.

Tanken om et parlamentarisk styre med en udbredt valget, styreformens mekanismer og de valgte repræsentanters adfærd under valgkamp og på tinge må således siges at have været ganske godt indarbejdet i den danske befolknings bevidsthed i 1848.

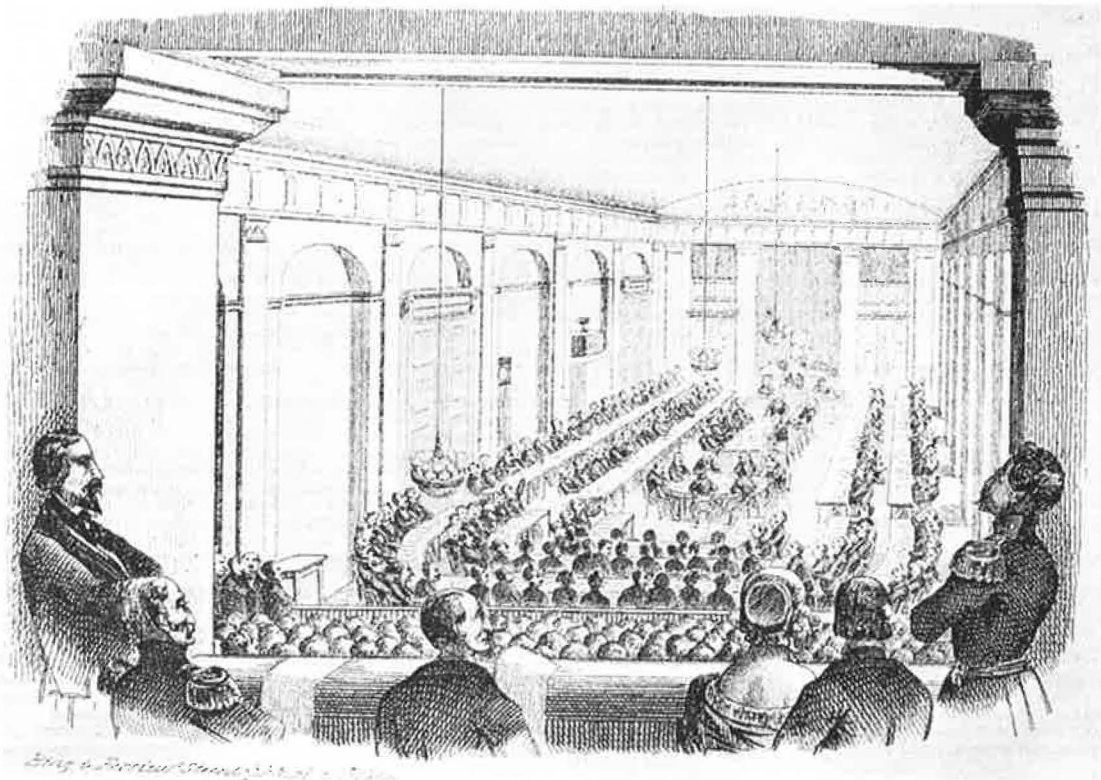
Hertil kommer, at selve det demokratiske indhold i Junigrundloven af 1849 med megen føje kan diskuteres, ligesom det jo blev en kortvarig fornøjelse. Allerede med fællesforfatningen af 1855 kom det til alvorlige indskrænkninger i den nye rigsdags arbejdsområder, før det endelige demokratiske tilbageslag besegledes i 1866 med 28. juli-forfatningen efter nederlaget til Preussen og Østrig.

Når man samtidig betænker, at Constantin Hansens alment kendte billede fra 1864 af Den grundlovgivende Forsamling, der jo er ren historieforfalskning, fremhæver de nationalliberale leders rolle ved grundlovens tilblivelse, herunder, med rette, D.G. Monrad, og sammenholder dette med, at de nationalliberale var skyld i krigsudbruddet 1864, og at D.G. Monrad senere som konseilspræsident måtte bære ansvaret for nederlaget i 1864, ja så er grundlovens tilblivelse blevet kædet sammen med de mænd, der senere frembragte og måtte tage ansvaret for det nationale nederlag i 1864.³ Den nationale fortrængnings styrke skal nok i denne sammenhæng ikke underkendes, men bør alligevel ikke accepteres, hvis vor forståelse af den danske vej til demokrati og velfærdsstat skal uddybes.

Der kan altså gives mange gode grunde til den danske befolknings manglende entusiasme omkring grundlovsdagens betydning og dermed også til den manglende festlighed på grundlovsdagen den 5. juni.

Den samme tilbageholdenhed kan spores i dansk forskning vedrørende den danske grundlovs tilblivelse og debatten på Den grundlovgivende Rigsforsamling om den ny forfatnings indhold 1848/49.

Ser vi på de Danmarkshistorier, der er kommet til verden efter 1945, er de yderst kortfattede med hensyn til omtalen af Den grundlovgivende Rigsforsamling, for slet ikke at tale om selve grundlovens indhold. I det omfang det sker, er det typisk med angivelse af, at det var en ypperlig og intelligent forsamling, som vi danskere kan være stolte af; at grund-

Den grundlovgivende Rigsforsamlings mødelokale på Christiansborg. Det var den gamle højesteretssal ud mod ridebanen på C. F. Hansens Christiansborg, der tjente som mødesal for Den grundlovgivende Rigsforsamling. Senere blev det mødelokale for Folketinget. Her ses mødesalen tegnet til et ugeblad i 1853. Det er et rent informativt billede, der, set fra tilskuergalleriet, giver et overblik over salens indretning og de fysiske rammer for forhandlingerne. (Litografi i *Den danske Rigsdag*, bd. IV)

lovsudkastet fra martsministeriet efter megen debat blev fulgt, og at dette udkasts fader var D.G. Monrad med Orla Lehmann som fadder.⁴

Således er det disse to, som vi kan takke for den almindelige valgret, hvor man i de fleste andre europæiske lande havde eller fik en valgret, hvor vælgerskaren var begrænset på grund af minimumskrav til indtægt, ejendom eller formue.⁵

I *Gyldendals Danmarkshistorie* giver Vagn Skovgaard-Petersen en kort gennemgang af den i øvrigt spændende debat om demokrati og magtdeling i staten og desuden i et senere afsnit om opinionspolitik i 1850'erne visse oplysninger om grundlovsforhandlingerne på enkelte områder, således omkring social-

politikken. Denne kortfattede vurdering er spændende og introducerer flere synsvinkler. Der gøres således opmærksom på, at der i grundloven var indeholdt et solidarisk støtteprincip, som skyldtes Orla Lehmann, og som videreførte enevældens principper.⁶

Undtagelsen fra dette generelle billede er Søren Mørch, der i sin fremstilling *Den sidste Danmarkshistorie* vier sin »12. fortælling« til »Borgerkrigen og Grundloven«. Hans hovedærinde her er at fortælle om borgerkrigen i den danske helstat og dermed klarlægge de omstændigheder, hvorunder martsministeriet og Den grundlovgivende Rigsforsamling forhandlede sig til en for tiden vidtgående forfatning i demokratisk retning.

Grundloven udformes ifølge Mørch så relativt demokratisk på grund af borgerkrigens ydre pres, hvor det er bønderkarlene, der leverer hovedparten af kanonføden, således at det er udelukket at begrænse valgretten til middelstandens borgere på trods af nationale forvirrede hoveder som N.F.S. Grundtvig, den glatte H.N. Clausen og de nationalliberale i øvrigt.

Udover denne generelle forklaringsmodel understreger Mørch kontinuiteten i administrationssystemet, men holder sig derudover til bestemmelserne vedrørende rigsdagens sammensætning, valgbarheden og valgretten uden at diskutere forhandlingerne på Den grundlovgivende Rigsforsamling.⁷

Når jeg alligevel synes, at der var god grund til at fejre 150-året for Juni-grundloven af 1849, er det ikke fordi den blev indledningen til et demokratisk folkestyre, men fordi den nye konstitutionelle forfatning på trods af liberale forsøg på at mindske statsmagtens ansvar og virkeområde grundlovsfæstede en række borgerrettigheder og dermed fastholdt samfundets solidariske forpligtelse over for dets svageste medlemmer.

Vedrørende de demokratiske principper med hensyn til valgret, valgmode og valgbarhed var valgretten i 1849 tildelt alle undtagen fattige, folkehold, fruentimmer, fjolser og fallenter. Valgretten indskrænktes fra 1866–1915, men i 1915 (1920) bortfaldt indskrænkningerne fra 1866, og valgretten udvidedes til at gælde fruentimmer og folkehold. Vi skal helt frem til 1956, før vi i forlængelse af den seneste grundlovsændring fik fjernet de sidste hindringer mod udøvelse af valgret for fattigfolk og fallenter. I denne sammenhæng er grundloven af 5. juni 1849 blot som anført et led i en allerede i 1834 påbegyndt proces.

Grundlovens forsøg på at opdele statsmagten i en lovgivende, udøvende og dømmende magt fik heller ikke umiddelbart de store følger. Rigsdagens to kamre delte sammen med kongen den lovgivende magt i et ikke nærmere defineret

forhold, mens den udøvende magt lå hos kongen uden krav om parlamentarisme, og domstolenes uafhængighed i hvert fald ikke før retsreformen i 1919 kan siges at være sikret i forhold til den udøvende magt. Først i 1953 grundloven fik vi grundlovsfæstet parlamentarisme og etkammersystem. Samtidig indførtes folkeafstemningsinstituttet og ombudsmandsinstitutionen.⁸

I grundlovens afsnit om borgerlige rettigheder, ret til socialhjælp og ret til skolegang/undervisning findes en kontinuitet fra 1849 og frem til i dag. Gennem grundlovens fastholdelse af det sociale, solidariske ansvar af et til tider ganske snævert flertal i Den grundlovgivende Rigsforsamling fortsatte den sene enevældes tyskinspirerede sociale politik, og dermed blev grundlaget sikret for den senere danske udvikling af velfærdsstat og uddannelsessamfund.⁹

Fastholdelsen i 1849 af samfundets solidariske forpligtelse over for dets svageste medlemmer er der al mulig grund til at fejre, og den parlamentariske og extraparlamentariske debat i året forud for grundlovens vedtagelse og underskrift må derfor også betragtes som en overordentlig vigtig del af det danske demokratis diskurs, ligesom der findes et righoldigt kildemateriale til belysning af udviklingen.¹⁰

Efter Frederik den 7.'s erklæring den 22. marts 1848, om at han nu betragtede sig som konstitutionel monark, var det jo rimeligt nødvendigt at få en forfatning. Martsministeriet bestemte sig for at afblæse det pågående udvalgsarbejde, og starte på en frisk. Ministeriet ville lave et helt nyt udkast til en forfatning, som skulle drøftes og vedtages af en specielt til dette formål valgt grundlovgivende Rigsforsamling. Ved en valglov udstedt den 6. juli 1848 blev valgene til denne forsamling udskrevet til at finde sted den 5. oktober 1848. I kongeriget Danmark skulle der vælges 114 medlemmer og desuden skulle kongen udpege 38 medlemmer, i alt en forsamling på 152 mand.¹¹

Af disse blev 15 fynboer valgt og fem

Kort over valgkredsene på Fyn ved valget 5. oktober 1848. Odense Amts valgkredse var: 1.: Odense - 2.: Højby - 3.: Vissenbjerg - 4.: Assens - 5.: Middelfart - 6.: Bogense - 7.: Søndersø - 8.: Kerteminde. Svendborg Amts valgkredse var: 1.: Rudkøbing - 2.: Tranekær - 3.: Svendborg - 4.: Nyborg - 5.: Kværndrup - 6.: Korinth - 7.: Sdr. Broby. De 15 valgkredse til valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling var kun i funktion ved dette ene valg, og der var en række afvigelse både i forhold til valgkredsene til Østifternes Stænderforsamling 1834–48 og senere til den nye valglovs kredsinddeling til valget i efteråret 1849 og senere. Af hensyn til kravet om en kreds hver for hver 12.000 indbyggere blev det til meget indviklede kredsinddelinger, og bedre blev det ikke af, at valgstrategerne forsøgte at sikre købstædernes kandidaters valg mod den frembrusende bondestand. Det gælder specielt Svendborg-kredsen, der også kom til at omfatte Fåborg og nogle øer, således at valgkredsen med de to købstæder var splittet.

udpeget af kongen, så i alt 20 mænd fra Fyn var med til at diskutere og træffe de beslutninger, som førte til, at en nølende konge Frederik den 7. den 5. juni 1849 underskrev den nye grundlov og dermed blev folkekær.

Valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling på Fyn

Efter at valgloven var godkendt den 6. juli 1848, blev valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling gennemført den 5. oktober 1848. Valgloven fastsatte stemmeret og valgbarhed til alle over 30 år; dog ikke til de fem F'er: fruentimmer, folkehold, fattige, fjolser eller fallenter, som folkeviddet hurtigt og bramfrit omtalte de udelukkede grupper. Desuden forudsatte optagelse på valglisten, at vælgeren havde:

1. Et uplettet rygte.
2. Bopæl i valgdistriktet i mindst et år.
3. Var indskrevet på valglisten efter at have bevist sin stemmeberettigelse.

Det er beregnet, at ca. 6,5% af hele den danske befolkning indtegnede sig på valglisten, svarende til 33,3% af kongerigets befolkning af mænd på 30 år og derover. På Fyn indtegnede 36,5% af den mandlige befolkning sig på valglisten; i købstæderne 48,2% og på landet 34,6%. Langt fra alle de mænd, der var blevet optaget på valglisten stemte imidlertid i de kredse, hvor det kom til valg handlinger. På Fyn stemte således ca. 75% af de indskrevne.

Efter valglovens bekendtgørelse udspandt sig en livlig valgkamp i tidsrummet mellem den 6. juli og valgdagen den 5. oktober 1848. Der blev afholdt vælgermøder i kredsene, og der blev ført en offentlig debat i hovedstadsorganerne *Berlingske Tidende*, *Fædrelandet*, *Almuevennen* og *Kjøbenhavnsposten*. Disse aviser blev på Fyn suppleret med *Fyens Avis*, *Fyens Stiftstidende* og *Svendborg Amtstidende*. Endelig afholdt man før den endelige kandi-

datopstilling en række prøvevalg for at lodde stemningen blandt vælgerne i den enkelte kreds.

Selve valgkampen på Fyn og de lokale forudsætninger er glimrende og udførligt beskrevet af Sigismund Nielsen i en artikel i *Fynske Arbøger* 1948.¹²

Valgkredsene skulle være på ca. 12.000 indbyggere, og valgbar var enhver mand over 25 år, og det var ikke nødvendigt at have bopæl i valgkredsene.

Rammerne for grundlovsdebatten

Under valgkampen havde regeringen diskuteret, hvad den kommende forfatning skulle indeholde med udgangspunkt i oplægget fra en lille intern arbejdsgruppe. Det første udkast til denne interne diskussion blev skrevet af D.G. Monrad; senere blev dette oplæg på en række punkter radikaliseret af Orla Lehmann, og sluttelig blev det debatteret og modificeret under en gennemgang i den samlede regering.¹³

Det valgte parlament på i alt 152 medlemmer inkl. 38 kongevalgte trådte derpå sammen den 23. oktober 1848 for at diskutere en kommende forfatning. Martsministeriets udkast til forfatning blev fremsat for Den grundlovgivende Rigsforsamling allerede tirsdag den 24. oktober 1848, hvor det for første gang blev offentliggjort, og det dannede grundlaget for forhandlingerne.¹⁴ Rigsforsamlingen havde imidlertid meget andet at gøre. Først skulle den have vedtaget en forretningsorden, desuden kom den til at virke som debatforum og vejleder for regeringens aktuelle politik under den udbrudte borgerkrig, så i første omgang blev udkastet henvist til foreløbige drøftelser i de fem ved lodtrækning oprettede underafdelinger af forsamlingen, og man måtte vente med den indledende debat om grundloven til torsdag den 21. december 1848.¹⁵ Imidlertid kom det ikke til nogen debat, men man skred direkte til afstemning om, hvilke syv personer,

Carl Christian Hall (1812–82) var grundlovscomitéens talsmand vedrørende grundlovsudkastets afsnit 7 under debatten i foråret 1849. Ingen af de øvrige udvalgsmedlemmer deltog i debatterne i plenum vedrørende paragraf 70. Litografi fra 1856. (Det kgl. Bibliotek)

der skulle supplere de allerede af de fem afdelinger udpegede 10 medlemmer.¹⁶

Den 21. december 1848 blev der altså nedsat et grundlovsudvalg på 17 medlemmer til at gennemgå regeringens forslag og rapportere til forsamlingen. De 17 medlemmer fordelte sig ifølge Neergaard med 9 medlemmer af centrum, 5 medlemmer af højre og 3 medlemmer af venstre.¹⁷

Forfatningsudkastet bestod af 80 paragraffer inddelt i otte kapitler. Kapitel 1 til 6 samt 8 minus udkastets § 2 vedrørende kirken blev returneret til forsamlingen den 22. februar 1849, og debatten herom blev begyndt den 26. februar 1849, mens udkastets § 2 samt kapitel syv, som er det relevante kapitel vedrørende borgerlige rettigheder og pligter, først blev returneret den 26. marts 1849 til en provisorisk debat i forsamlingen, der blev

påbegyndt tirsdag den 17. april 1849 med C.C. Hall som grundlovsudvalgets ordfører.¹⁸

Grundlovsudvalget foreslog adskillige ændringer til regeringens udkast og den politiske situation blev ikke lettere af, at udvalget i de fleste tilfælde havde været ude af stand til at etablere et udvalgsflertal bag ændringsforslagene, således at der blev fremlagt flere mindretalsforslag og udtalelser vedrørende den enkelte paragraf. Situationen kompliceredes yderligere af, at en ny regering var kommet til i november 1848, således at D.G. Monrad og Orla Lehmann, der havde været Martsministeriets ledende kræfter vedrørende forfatningen, nu hverken var medlemmer af regeringen eller Den grundlovgivende Rigsforsamling. Endvidere følte den nye regerings medlemmer sig ikke forpligtet på den tidligere regerings udkast og erklærede dette offentligt i forsamlingen i februar 1849.¹⁹

Efter en foreløbig debat af de enkelte paragraffer blev udkastet sendt tilbage sammen med de faldne bemærkninger til udvalget, hvis medlemmer nu måtte genoverveje deres forslag i lyset af de nye forslag og meninger i plenum.

Den 25. april 1849 påbegyndte forsamlingen derpå den afgørende diskussion med udgangspunkt i grundlovsudvalgets indstilling samt evt. ændringsforslag fra medlemmerne i plenum. Under denne debat kom hvert enkelt ændringsforslag samt hvert enkelt af det gamle martsministeriums paragraffer til afstemning, som regel uden navneopråb.

Resultatet af afstemningerne blev sammenskrevet og derpå kom det således fremkomne forfatningsudkast til samlet debat og endelig afstemning den 25. maj 1849. Det således fremkomne grundlovsudkast blev her vedtaget med 119 stemmer mod 4, mens et medlem undlod at stemme og 26 medlemmer var fraværende. Mellem dem, der var fraværende og dermed undlod at stemme for det samlede forfatningsudkast, var N. F. S. Grundtvig.²⁰

Den 5. juni 1849 blev forfatningen der-

på underskrevet af en tøvende konge, og Frederik den 7. blev folkekær.

Debatten om retten til understøttelse

Der var som nævnt mange opgaver at varetage for grundlovsfædrene i perioden fra 23. oktober 1848 til 5. juni 1849, idet de både skulle fungere som de facto parlamentarisk grundlag for regeringen under borgerkrigen med hensyn til den nødvendige lovgivning vedrørende sociale forhold, finanslov og udskrivning til militæret. Hovedparten af kræfterne blev lagt i disse opgaver også fra de fynske politikeres side. Det gælder således først og fremmest J.A. Hansen²¹, Frederik Jespersen²², Caspar Paludan-Müller²³ og Cornelius Petersen²⁴, men samtidig havde disse og en række af de andre også interesse i og deltog aktivt i grundlovsdebatten. Hovedindsatsen blev ydet af J.A. Hansen omkring kampen omkring rigsdagens sammensætning og den almindelige valgret. Frederik Jespersen tog ordet i diskussionen omkring skoleparagraffen, mens spørgsmålet om næringsfrihed fremkaldte indlæg fra Caspar Paludan-Müller, J. A. Hansen og Frederik Jespersen. Blandt de tavse var bl.a. den tidligere så fremtrædende fynske politiker i Østifternes stænderforsamling, Hans Christensen fra Vejstrup.²⁵

Med udgangspunkt i grundlovens tidligere anførte betydning for udviklingen af det solidariske princip i det danske samfund skal jeg i det følgende gennemgå debatten om en af disse paragraffer, nemlig paragraffen om retten til offentlig understøttelse, hvis man havde hjælp behov.²⁶

Hvis vi ønsker at følge Den grundlovgivende Rigsforsamlings overvejelser og forhandlinger, kan vi konsultere referaterne, som blev publiceret løbende under forhandlingerne. Her finder vi Martsministeriets udkast, de forskellige udvalgsmedlemmers forslag, hovedindholdet af de taler, som blev holdt i plenum, afstemningstillene omkring hvert enkelt

Frederik Engelhardt Boisen (1808–82) var sognepræst 1837–50 i Skørpinge og fremtrædende grundtvigianer. Han var den første, der prædikede fra Ryslinge frimenigheds prædikestol i 1866. Litografi fra 1851. (Det kgl. Bibliotek)

forslag samt det endelige grundlovsudkast, som blev forelagt kongen.²⁷

I Martsministeriets udkast var følgende forslag til socialforsorg fremlagt i paragraf 70: »Den, som ikke ved sit Arbejde selv kan ernære sig og Sine, er berettiget til at erholde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde.«²⁸

Paragraf 70 blev debatteret i plenum lørdag den 14. april 1849. Udvalget foreslog et par mindre, men væsentlige modifikationer, idet formuleringen »ved sit Arbejde selv« gled ud, og sætningen »og hvis forsørgelse ikke paaligger nogen Anden« tilføjedes, således at ordlyden ville blive: »Den, som ikke kan ernære sig eller Sine, og hvis Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden, er berettiget til at er-

Anders Sandøe Ørsted (1778–1860), der var født i Rudkøbing, havde som jurist allerede en lang karriere bag sig som embedsmand og generalprokurator, dvs. enevældens øverste juridiske embedsmand, før han i 1848 blev valgt til medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling og af Landstinget 1850–53. Han var konseilspræsident, indenrigsminister og kultusminister 1853–54. Han havde været regeringens talsmand i de kongerigske stænderforsamlinger, og han var en klar fortaler for enevældens samfundssystem og en skarp kritiker af de nationalliberale tanker og forslag. (Daguerreotypi fra ca. 1849. Det kgl. Bibliotek)

holde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde.«

Ved den foreløbige debat lørdag den 14. april 1849 var indlæggene ganske få, idet de indskrænkede sig til grundlovsudvalgets ordfører C.C. Hall, F.E. Boisen, N.F.S. Grundtvig og A.S. Ørsted.

Efter en kort oplæsning af grundlovsudkastets ordlyd til paragraffen motive-

rede ordføreren C.C. Hall udvalgets forslag med, at hensigten bag udkastets ordlyd »blev fuldstændigere og nøjagtigere« ved den foreslåede ændring.²⁹ Dette må tolkes således, at udvalget ved at stryge ordene »ved sit Arbeide selv« udvidede retten til understøttelse til en generel ret i stedet for en specifik ret, mens det med tilføjelsen »og hvis Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden« sikrede samfundet mod urimelige krav fra borgerne. Hvorvidt denne argumentation var dækkende for udvalgets debat og reelle holdninger får være usagt, men ifølge ordføreren havde forslaget til hensigt at forbedre Martsministeriets forslag.

Efter C.C. Halls fremlæggelse kom så et principielt angreb på retten til understøttelse fra grundtvigianeren Frederik Engelhard Boisen³⁰:

Det er kun med Hensyn til et enkelt Udtryk i nærværende Paragraph, at jeg vil tillade mig at sige et Par Ord, det er Udtrykket »berettiget«. Jeg troer, at Hovedfeilen ved vort hele Fattigvæsen er den, at det at modtage Hjælp, naar man ikke kan hjælpe sig selv, har saaledes skiftet Natur, at det paa de Modtagendes Side ikke betragtes som en Gave, men som en Ret, og paa de Ydendes Side som en Skat, og det har paa den Maade ikke kunnet undgaaes at svække taknemmelighedsfølelsen paa de Modtagendes og Beredvillighedens paa de Ydendes. At dette i Almindelighed har været Frugten, vil neppe kunne benegtes, og man vil vel vanskelig kunne forsvare vort hele Fattigvæsen uden som et nødvendigt Onde. Jeg troer nu ganske vist, at havde man ladet Sagen forblive i sit naturlige Forhold, saaledes, at ikke blot det at modtage, men ogsaa at yde Hjælp var blevet frivilligt, da ville ikke blot de Fattige i oekonomisk Henseende have været bedre farne end nu, men da vilde de ogsaa have undgaaet Fristelsen til at tabe Taknemmeligheds- og de Ydende til at tabe Beredvillighedsfølelsen. Jeg indseer nok, at efterat Sagen i saa lang Tid har været i et unaturligt Forhold, det da turde være betænke-

ligt, pludselig at føre Sagen tilbage i det naturlige Forhold, men jeg kan dog ingenlunde billige, at man ved at optage et saadant Udtryk i Grundloven som »berettiget« vil for Fremtiden stadfæste et Forhold mellem Modtageren og Giveren, der, fordi det er unaturligt, ikke kan andet end have fordærvelige Følger for begge Parter. Jeg vil derfor tillade mig at foreslaae, at Paragraphen kom til at hedde saaledes: »... Jeg troer da, at naar den Ret til at fordre Hjælp bortfalder, da vil Staten heller ikke straffe de fattige Undersaatter, den af sin egen Godhed understøtter, med politisk Umyndighed.«

Efter F.E. Boisens moralske og politisk behændige angreb på nødstedte borgers ret til understøttelse ifølge forslaget, hvori han antager, at frivillige og statslige almisser kan afhjælpe eventuelle behov på en naturlig måde, og at hans ændringsforslag vil kunne medføre, at de fattige kan få stemmeret mod at miste ret til understøttelse, fulgte N.F.S. Grundtvig op med et længere principielt indlæg, hvori han ligeledes vender sig mod »retten« til forsørgelse, da den engelske udvikling viser, at dette er en umulig opgave for staten; man skal derfor holde sig til at søge at hjælpe gamle, syge og forladte børn. I samme indlæg vendte han sig imod de fattiges ret til fri undervisning for deres børn i almueskolen, som foreslået i udkastets § 71.

Derefter tog Anders Sandøe Ørsted ordet for ligeledes at vende sig mod forslaget.³¹ Han var principielt modstander af, at borgerlige rettigheder blev taget med i grundloven overhovedet, dernæst mente han, at det var betænkeligt at stadfæste, en ret til underhold for borgeren i grundloven, da man derved kom til at binde kommende regeringer fremover, og han delte til dels de to foregående taleres bekymringer om det forsvarlige heri, selvom han måtte påpege, at det var umuligt at sammenligne situationen i England med den danske, således som Grundtvig havde gjort, da nøden i England skyldtes industrialiseringen.

Jens Rasmussen Jacobsen (1818–73), gårdfæster i Lundby på Tåsinge, var som den eneste fynbo medlem af grundlovskomiteen. Herudover var han aktiv på Den grundlovgivende Rigsforsamling, således stillede han en forespørgsel vedrørende værnepligtsforholdene. I 1848/49 tilhørte han Bondevennerne; men senere i sin politiske karriere sluttede han sig til Mellempartiet. Han var en typisk repræsentant for den nye tids fagligt og socialt aktive bonde. Således var han udover sin politiske aktivitet medstifter af og fra 1844 formand for Taasinge Brandkasse; 1855–67 var han sognefoged; i 1857 var han medstifter af og senere sekretær og kasserer i Svendborg Amts landøkonomiske Selskab, og fra 1872 medlem af Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskabs bestyrelse. (Folketingets Bibliotek)

Jens Andersen Hansen (1806–77) var født den 7. januar 1806 i Odense; men han flyttede allerede i 1807 med familien til Rudkøbing. Faderen var skomager og garver, og han blev selv i 1824 udlært skomager og i 1835 skomagemester i Rudkøbing. I 1838 flyttede han til Slagelse og i 1842 til København, hvor han sammen med Rasmus Sørensen begyndte udgivelsen af »Almuevennen«. Fra 1846 var han sekretær i Bondevennernes Selskab, og valget til Den grundlovgivende Rigsforsamling blev starten på hans lange og glørværdige parlamentariske karriere. Han var meget aktiv i forsamlingen, havde ordet 101 gange, deraf 75 i forfatnings-sagen, mange gange i værnepligtssagen og i øvrigt i en lang række enkeltsager. (Folktingets Bibliotek)

A.S. Ørsted mente dog, at de hidtidige principper for forsørgelse i Danmark, som disse kom til udtryk i fattigloven af 1803 med senere tilføjelser skulle oprettholdes, de skulle blot ikke grundlovsfæstes.³² Endelig fremførte A.S. Ørsted, at den foreslåede paragraf, rent faktisk var indskrænkende i forhold til den gældende lovgivning. »Her tales kun om »at ernære«, hvorimod de hidtil gjældende Fattiglove hjemle Adgang, saavel til det egentlige Ernær som til Sygepleie og Omsorg for Børnenes Opdragelse«. ³³

Grundtvig måtte selvfølgelig replicere på Ørsteds kritik, og det blev med et længere indlæg, der henviste til irske forhold og misbrug af forsørgelsesretten i England af arbejdsgivere og arbejdstagere.

»Jeg skal først bemærke, at vel er det Englands Fabriksvæsen, der har gjort Fattigvæsenet langt snarere fortvivlet, men ogsaa i denne Henseende stræbe vi jo at efterligne Englænderne saa godt, vi kunne, og forholdsviis kunde det jo da blive ligesaa slemt hos os. Dernæst skal jeg bemærke, at det dog ikke er Fabrikkerne, der have fremkaldt det fortvivlede Fattigvæsen i Irland, men for en stor Deel ligger dette i Udstykning af Jord, da man fik en heel Familie af Almisselemmer paa hvert Stykke Land, der avler saamange Kartofler, som kunde føde to Mennesker og en Griis...«

Ordføreren for Grundlovsudvalget fik derpå den afsluttende replik, inden man gik over til behandlingen af § 71. Det var et yderst spagfærdigt forsvar for udvalgets indstilling; men måske behøvedes der heller ikke den store principielle udtalelse til forsvar, selvom Boisen og Grundtvigs indlæg formentlig havde stor støtte iblandt bondestandens repræsentanter i forsamlingen. Ordføreren medgav, at udvalget heller ikke fandt det vigtigt at medtage denne paragrafs bestemmelser i grundloven, men da den nu engang var foreslået af ministeriet, syntes man i udvalget, at den med de af udvalget foreslåede rettelser burde blive stå-

ende, da en fjernelse kunne udsende forkerte signaler til offentligheden. Iøvrigt indeholdt den jo blot, som påpeget af A.S. Ørsted, hvad der allerede var gældende; og det tilmed i en meget uspecificeret form med hensyn omfanget af en understøttelse og betingelserne for at modtage støtten.³⁴

Onsdag den 19. maj skete andenbehandlingen af paragraffen, indledningsvis fastholdt Grundlovsudvalget sin formulering, mens F.E. Boisen og Carl Emil Mundt³⁵ havde indleveret følgende ændringsforslag:

»Den, som ikke kan ernære sig eller Sine, og hvis Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden, vil kunne erholde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde.«

Grundtvig foreslog en ændring, som skulle erstatte såvel paragraf 70 som 71. Dette forslag blev ligeledes debatteret onsdag den 19. maj 1849, idet paragraferne 70 og 71 behandledes samlet på grund af Grundtvigs forslag, der lød: »Der skal, saavidt muligt, sørges for, at fattige Gamle, Syge og forladte Børn kunne finde offentlige Tilflugtssteder, og at selv de Fattigste kunne have Adgang til folkelig Oplysning og Dannelse.«³⁶

Efter afklaring af procedurespørgsmålet tog en række politikere ordet i debatten, det drejede sig om Winther, Grundtvig, Ræder, Marckmann, Frølund, Visby, grundlovsudvalgets ordfører, Mundt, Hammerich, F.Jespersen, Krieger, Schack, Tscherning og Dinsen.

De fleste af indlæggene drejede sig dog om skolediskussionen, og alene F.E. Boisen, C.M. Mundt, N.D.A. Ræder, Dinsen, C.H. Visby og Grundtvig kom sammen med grundlovsudvalgets ordfører ind på »forsørgelsesretten« i § 70, hvor Grundtvig indledningsvis i sin samlede motivering for sit forslag fremførte:

»Jeg har taget mig den Frihed, istedetfor disse to Paragrapher at foreslaae en saadan: »Der skal, saavidt muligt, sørges for,

Caspar Paludan Müller (1805–82) var overlærer og historiker i Odense. Han var født i Kerteminde. Han eneste politiske optræden skete i forbindelse med hans medlemskab af Den grundlovgivende Rigsforsamling, valgt med stort flertal i Odense. Han var vel nærmest moderat højremand og havde i rigsforsamlingen ordet 34 gange, ligesom han forelagde adresser fra købstædernes håndværkere mod indførelse af næringsfrihed. Han stemte for grundloven, men imod valgloven, som var ham for demokratisk. I 1853 blev han rektor i Nykøbing Falster og i 1872 professor Rostgardianus i Historie. (Litografi ca. 1860)

Frederik Jespersen (1811–91) var født i Dejbjerg ved Ringkøbing som søn af den stedlige sognepræst. Han blev student i Horsens i 1830 og derpå cand.theol. i 1834. I 1838 tog han juridisk eksamen og var fra 1846 underretsprokurator i Børgense. Han var aktiv i rigsforsamlingen og havde ordet 79 gange, først og fremmest vedrørende forfatnings- og værnepligtsforholdene, således holdt han et indlæg i debatten om skoleparagraffen. (Folketingets Bibliotek)

at fattige Gamle, Syge og forladte Børn kunne finde offentlige Tilflugtssteder, og at selv de Fattigste kunne have Adgang til folkelig Oplysning og Dannelse.«

Min Grund hertil er paa ingen Maade at ville fremsætte noget Nyt; men min Grund er den, at hvad disse 2 Paragrapher søge at hjemle i Grundloven, det er Forsørgelsesret og en vis Skolegangsret, der dog meget mere kun er et smukt Navn for Skoletvang.

Disse to Ting anseer jeg det for aldeles

urigtigt og aldeles uhensigtsmæssigt at sætte i en Grundlov.

Jeg troer for min Part, som jeg ved den foreløbige Behandling tog mig den Frihed at udvikle, at hvad man kalder Forsørgelsesret, det er baade en stor Urmelighed, da Regjeringen derved skal paalægges at ernære Folket, og det er til den største Skade, ikke blot for Folket i det Hele, men for de Fattige i Særdeleshed...«

Ræder, der var valgt i Horsens, brugte den gamle skelnen mellem værdigt og uværdigt trængende fra fattigloven af 1803, men endte alligevel med at støtte Boisen og Mundts forslag:³⁷

»Jeg har i Embeds medfør havt meget med Fattigvæsenet at gjøre, og mange af de ærede Herrer her i Salen ville visseligen have været i samme Tilfælde; de ville altsaa med mig kjende det Vanskelige og Besværlige i at styre et Fattigvæsen. Jeg maa imidlertid bemærke, at Fattigdommen er af en dobbelt Beskaffenhed, af en dobbelt Oprindelse, en forskyldt og en uforskyldt. Den Gamle og Svagelige, den Syge, den Forældreløse, den af Ulykken Trufne, det er den uforskyldt Fattige, for ham vil der let blive sørget; der er Hospitaler, der er Asylter, der er Fundatser, der er den almindelige Velgjørenhed, og den vil vist sørge for ham, men desuagtet erklærer jeg ham berettiget til Understøttelse, hvor det behøves. Men den anden Række af Fattige, den Dovne, den Drikfældige, den Løstgænge, navnlig blandt Quinderne, og, som ofte er Tilfældet, de Ægtefæller, mellem hvilke der hersker ondt Forligsmaal, i disse 4 Classer maa den sædvanlige Kilde til Fattigdom søges, og med Hensyn til disse Personer mener jeg, det var Uret, hvis man vilde erklære dem for berettigede til Understøttelse. Nei, de er langt fra ikke berettigede dertil; de skulle, som den ærede Taler, der nys satte sig [Boisen], erkjende, at det kun gives dem af Godhed, at det kun er en Menneskepligt, man opfylder, idet man giver dem hvad de behøve til Livets Op-

hold. Derfor maa jeg aldeles protestere mod det almindelige Udtryk »berettiget«, naar det skal gjælde om begge Classer, og jeg maa aldeles understøtte det Forslag, som er stillet af de ærede Rigsdagsmænd for Sorø Amts 2det og 6te District (Mundt og Boisen) under Nr. 77.«

Endelig kom det så til et forsvar for paragraffen, idet Visby, valgt i Københavns 6te distrikt tog ordet sidst i debatten.³⁸

»Jeg vilde dog ikke, at det skulde gaae aldeles uimodsagt hen her Forsamlingen, at den Fattige ikke er »berettiget« til af Staten at fordre Understøttelse. Jeg troer, at ethvert Menneskes naturlige Følelse ligesaameget som Religionen giver ham denne Ret. Jeg er vel ikke blind for de Farer, der ere forbundne med at optage dette Udtryk. Jeg har saa vel som Mange erfaret de Fattiges Unøisomhed, Fordringsfuldhed, Utaknemmelighed, Laster, der vistnok for en Deel ere en Følge, at de betragte den Understøttelse, der ydes dem, som en *Ret*; men dette kan alligevel ikke betage dem den. Et Exempel fra de gjældende borgerlige Love, troer jeg, vil kunne oplyse dette. Naar en Mand kommer til Skade udenfor vort Huus, ere vi forpligtede til at modtage ham og give ham Hjælp; naar en Mand har hængt sig, og vi komme til, ere vi forpligtede til at skjære ham ned. Ere vi forpligtede til at komme ham til hjælp i disse Henseender, er *han ogsaa berettiget* til at forlange, at vi skulle gjøre det. Ligesom vi altsaa ere forpligtede til at frie ham for Livsfare i disse enkelte Henseender, saaledes ere vi ogsaa forpligtede til at forhindre, at han skal komme i en anden Livsfare, den nemlig at døe af Sult. Er han berettiget til at forlange af os, at vi skulle frelse hans Liv i hine enkelte, sjeldne Tilfælde, er han ogsaa berettiget til at forlange af os, at vi skulle komme ham saaledes til Hjælp, at han ikke omkommer af Mangel, og lader man hans Berettigelse til at fordre Hjælp staae ved Magt i den ene Henseende, som vel Enhver maa indrømme, maa man ogsaa erklære den gjældende i

Frederik Eginhard Amadeus Høst Schiern (1816–82) var født og opvokset i København. Han blev cand.jur. i 1839, men studerede derefter historie og tog magistergraden i 1842. Privatdocent i historie ved Københavns Universitet 1844, lektor i historie 1847 og fra 1851 professor. Han var meget aktiv på Rigsforsamlingen og havde ordet 62 gange. Han regnes til den liberale fløj og stemte for grundloven ved den endelige afstemning herom. (Folketingets Bibliotek)

sin Heelhed. Naar dertil overhovedet er knyttet den Betingelse, at han for at modtage denne Hjælp skal paatage sig en tilsvarende Forpligtelse til at underkaste sig det, som Lovene herom paabyde, saa svarer han et Vederlag for denne Ret. De Forpligtelser, som ere forbundne med at modtage Hjælp af det offentlige Fattigvæsen, ere i mange Henseender saadanne, at vistnok Ingen, uden han er tvun-

Cornelius Petersen (1806–76) var gårdmand i Davinde. Han havde tidligt sluttet sig til den fynske vækkelse og optrådt som lægprædikant, og han havde en stor lokalpolitisk og social aktivitet. I 1831 var han blevet valgt til skole- og fattigforstander, 1842–44 og 1851–55 var han medlem af sogneforstanderskabet, 1851–68 af Odense amtsråd og desuden medlem af repræsentantskaberne for Fyns Stifts Sparekasse og for Fyns Discontokasse. Kåret til Den grundlovgivende Rigsforsamling, folketingsmand 1854–76. I 1848/49 stemte han med Bondevennerne, men i 1854 sluttede han sig til de national-liberale, som han forlod i 1865 for i 1866 at blive medstifter af Mellempartiet. (Folketingets Biblioteket)

gen dertil ved den haarde Nød, vil gjøre det. Dersom det var muligt at drage en Grændse mellem dem, som uforskyldt vare komne i Nød og dem, der mere eller mindre selv vare Anledning dertil, kunde man maaskee formulere Loven saaledes, at de kun i det første Tilfælde vare beretigede; men hvor er den menneskelige Domstol, som tilstrækkeligen vil kunne fælde denne Dom? Man kan gjerne sige, at af 100, der komme i den Nødvendighed at maatte søge det Offentliges Hjælp, er der kun Een, som er aldeles uskyldig deri, medens de 99 enten ved Letsindighed eller ved Laster eller, i det heldigste Tilfælde, ved Eenfoldighed og Mangel paa Omsigt og Forsynlighed for Fremtiden, have paadraget sig deres Ulykke. Men da, som sagt Ingen er istand til at bedømme dette, mener jeg, at Enhver, der er ude af Stand til at sørge for sig selv, enten han selv er mere eller mindre Skyld deri, har en Ret, som Fornuft, Menneskelighed og den christelige Religion giver ham, og som Ingen kunde berøve ham, om det endog stod i Loven.«

Herefter havde ordføreren for Grundlovsudvalget ordet og gentog sin tilbagevisning fra første behandling af indvendingerne fra Grundtvig, Boisen og Ræder, og derefter sagde han videre:

»Hvad selve Udtrykket »er berettiget« angaaer, skal jeg ikke negte, at jeg for min Person idetmindste i det Væsentlige kan henholde mig til hvad den ærede Rigsdagsmand for Kjøbenhavns 6te District (Visby) herom har bemærket. Det forekommer mig virkelig, at dette Udtryk vel kan forsvares.

Det forekommer mig, naar det kun angaaer dem der ere ude af Stand til at ernære sig, og som frivilligen underkaste sig de Forpligtelser, som det Offentlige paalægger dem, vilde der være noget Modsigende i, om man ikke vilde tillægge dem en Ret til at fordre, at Staten ikke skal lade dem gaae til Grunde, paa samme Tid, som man indrømmer Staten Ret til at fordre af dem, at de skulle gjøre

andre Opoffrelser, endog af Liv og Blod, naar Statens Vel kræver dette. Jeg troer derfor, at det omhandlede Udtryk bør beholdes, og jeg maa navnlig mene, at det Udtryk, der er foreslaaet istedetfor under No. 77 af tvende ærede Rigsdagsmænd, vilde være saa betydningsløst, at det vist ikke vilde være rigtigt at optage Paragraphen med dette Udtryk. At de »ville kunne erholde Hjælp« af det Offentlige er vel Noget, som forstaaer sig af sig selv, og det synes endog besynderligt at indskrænke dette til dem, som ere i Trang eller ude af Stand til at kunne ernære sig og Sine; der kunde vel ikke være Noget imod, at ogsaa, Andre, der ikke vare i saadanne Tilfælde, kunde i andre Henseender erholde Hjælp af det Offentlige.«

Efter at Visby og Hall således, skulle man synes, effektivt og klogt havde sat modstanderne af »Retten til understøttelse« på plads, særligt er der jo gode hip til de gode præster Boisen og Grundtvig, kom der kun en spagfærdig replik fra Mundt, før den fynske repræsentant fra Assenskredsen Hans Dinsen som den eneste bonderepræsentant tog ordet og støttede Boisen og Mundts forslag:

»Jeg kan ikke være enig hverken med den ærede Ordfører eller den ærede Rigsdagsmand for Københavns 6te Valgkreds (Visby) i, at Ordet »berettiget« er et passende Udtryk, thi Enhver, der kjender Fattigvæsenet, især paa Landet, han veed, at de største Bidrag anvendes paa liderlige Fruentimmer og deres Børn. Dersom nu ordet »berettiget« faaer Plads i Grundloven, vil det fremme Usædelighed til alle Fattigcommuners store Sorg. (Afstemning!)«.

Som det fremgår af protokollen var tålmodigheden nu brugt op; ét var, at man skulle høre på Grundtvig og præster og embedsmænd, noget andet var en bonde fra Fyn, der repræsenterede gårdmandstanden og dens uvilje mod fattiglovgivningens omkostninger. Der blev højlydt råbt på afstemning, og da mærkværdig-

Christen Larsen (1804–75) var gårdfæster i Dalby ved Kerteminde. Han var tidligt grebet af Grundtvigs tanker i kirkelig og folkelig henseende, var tæt knyttet til Kristen Kold og fik dennes høj- og friskole lagt i Dalby i 1854. Han var 1845–54 og 1856–61 medlem af sogneforstanderskabet, og han var medstifter af Odense amts Skytteforening i 1866 og Kerteminde valgmenighed i 1868. Udover at blive valgt til Den grundlovgivende Rigsforsamling med stort flertal den 5. oktober 1848, blev han valgt til folketingsmand 1849–55 og 1866–69. I 1848/49 tilhørte han den grundtvigianske fløj, stemte for grundloven, og var tilhænger af den almindelige stemmeret. Han trak sig derfor ud af politik i 1855 efter fællesforfatningens indførelse; men blev valgt igen som modstander af novemberforfatningen 1866. Nu sluttede han sig til Det nationale Venstre. (Folketingets Bibliotek)

vis ikke flere ønskede ordet skred man til afstemning.³⁹

Ved den følgende afstemning blev Grundtvigs forslag til en samlet paragraf til erstatning for udkastets paragraffer 70 og 71 forkastet med stemmerne 82 mod 22.

Man kunne derefter gå over til at stemme om udformningen af de to paragraffer hver for sig. Forslaget til § 70 fra F.E. Boisen og C.E. Mundt blev forkastet 62 mod 57, altså en meget snæver afgørelse, mens udvalgets forslag derefter blev vedtaget med stemmerne 104 mod 12.⁴⁰

Hermed erstattede udvalgets forslag det oprindelige regeringsforslag og blev i en sidste afstemning vedtaget med stemmerne 94 mod 23.⁴¹ Ved den formelle tredje læsning den 24. til 25. maj 1849 blev der ikke rejst ønske om flere ændringer, og paragraffen indgik i afstemningen om det samlede grundlovsudkast.

Konklusion

Det er således rimeligt klart, at vor nuværende grundlovs paragraf 75, der er blevet en så væsentlig og betydningsfuld del af forfatningen trods tilbageslag og forsøg på at tilsidesætte og minimere denne del af borgernes rettigheder, ikke alene kan tilskrives den »radikale« Orla Lehmann, der iøvrigt senere indplacerede sig i det politiske spektrum på højre's fløj.

Paragraffen skylder nok så meget sin overlevelse på Den grundlovgivende Rigsforsamling i foråret 1849, da reaktionen i Europa mod februarrevolutionen 1848 allerede var sat ind, at den, udover at den blev støttet offentligt og i Grundlovsudvalget af enkelte radikale bondevenner som Asmund Gleerup⁴² og det fynske medlem gårdfæster Jens Rasmussen Jacobsen⁴³, også blev forsvaret af en række af Den grundlovgivende Rigsdags medlemmer formentlig fra højre og centrum.

Paragraffen var dels udtryk for den

sene enevældes positive socialpolitik og for tidens nødvendighed over for de samfundsklasser, der blev udskrevet til hæren under den verserende borgerkrig. Den blev, let udvandet, bibeholdt trods de liberale præsters og en række grundtvigske bønders angreb; men det holdt hårdt.

Trods sin principielle modstand mod specificerede borgerrettigheder i grundloven, har langelænderen A.S. Ørsteds understregning af, at ordlyden kun indeholdt, hvad enhver ordentlig regering måtte være forpligtet til, og hvad hidtidig praksis havde været, formentlig også virket positivt omkring de to afstemninger, hvor to fynske bønder deltog på hver sin side.

Som den blev vedtaget dannede paragraffen grundlag for Estrups og dermed højres positive sociallovgivning i 1880'erne og begyndelsen af 1890'erne og senere en hovedhjørneste for socialdemokratiet og de radikales opbygning af velfærdsstaten. Dette skete dengang som nu på trods af liberale politikeres modstand mod det solidariske »tvangsprincip«.

Noter

1. Standardværket om stænderforsamlingerne er stadig Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlingers Historie 1830–1848*, 1–11, Kbh. 1931/1934, men de almindelige Danmarks-historier giver også en mere kortfattet beskrivelse af hovedtrækkene.
2. Harry Christensen, *Bonden, kommunen og demokratiet. Det lokale selvstyres etablering på landet i Danmark 1842–1867*, bind 1–11. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1997. Her specielt s. 1–61.
3. Ditlev Gothard Monrad, 1811–1187, gejstlig, medlem af Folketinget 1849–65 og 1882–86, kultusminister marts til november 1848, maj til december 1859 og 1860–63 (1860–61 tillige indenrigsminister), konseilspræsident og udenrigsminister 1863–64. Han var ifølge den almindelige opfattelse manden bag forfatningsudkastet og kravet om almindelig valgret. Således Bage, Povl, *Studier over D.G. Monrads Stats-tanker*. Kbh. 1936; Erik Henriksen: *Mændene fra 48*. G.E.C. Gads Forlag; Kbh. 1911;

- Jens Møller: »Forarbejderne til grundlovsudkastet«, Statsministeriet og Rigsdagens Præsidium, ed. *Den danske Rigsdag 1849-1949*. Bd. I. Kbh. 1949, 93.
4. Orla Lehmann, 1810-70, medlem af Folketinget 1851-53 og af Landstinget 1854-70. Minister u.p. marts-november 1848, indenrigsminister 1861-63.
 5. Poul Meyer: »Regering og Rigsdag 1849-1866«, *Historie*, Ny række 16, 1985/86, 206-233, særligt 208f.
 6. H.P. Clausen og Søren Mørch (red.): *Danmarks historie bind 5*, Vagn Skovgaard-Petersen: »Tiden 1814-1864«, Gyldendal; Kbh. 1985, 274f. Skovgaard-Petersens fremstilling kan bl. a. bygge på Jens Møllers afhandling »Forarbejderne til grundlovsudkastet«, Statsministeriet og Rigsdagens Præsidium (udg.): *Den danske Rigsdag* bd. 1, 41-94, der igen hviler på P. Munch: »Monrads Udkast til Grundloven«, *Historisk Tidsskrift* 8 rk. IV, tillægshfte, 1913, 171-187 og Jens Møller: »Om Orla Lehmanns Del i Udkastet til Junigrundloven«, *Historisk Tidsskrift* 9 rk. V, 1926/27, 447-485. Tage Kaarsted, *Grundloven. Med et rids af dens historie gennem 125 år 1849 - 5. juni - 1974*. Ringkøbing 1974.
 7. Søren Mørch: *Den sidste Danmarkshistorie. 57 fortællinger af fædrelandets historie*, Kbh. 1996, 113-129, særligt 120-122 og 127f.
 8. Se herom Søren Eigaard, *Idealer og Politik. Historien om Grundloven af 1953*. Dansk politik under forandring 1945-85; Odense Universitetsforlag, 1953.
 9. Jvfr. Vagn Skovgaard-Petersens ovenfor nævnte vurdering.
 10. Den grundlovgivende Rigsforsamlings betydning for den danske diskurs er således blevet erkendt af P. Nannestad Olsen i dennes afhandling: »At the Cradle of a Party System: Voting Patterns and Voting Groups in the Danish Constitutional Convention 1848-1849«, *Scandinavian Political Studies* 1972, 119-135. Heri underkastes afstemningstallene en politologisk analyse, hvoraf det konkluderes at den konservative - liberale delingslinje mellem Den grundlovgivende Rigsforsamlings medlemmer ved afstemningerne var væsentlig, mens den i den historiske forskning ofte fremhævede forskel mellem land og by ikke havde større betydning. Da P. Nannestad Olsen ikke kommer ind på den kvalitative debat, som gik forud for afstemningerne forbliver grundlaget for afhandlingens opdelinger i af medlemmerne som værende af konservativ eller liberal observans dog stadig den historiske forskning, der som det vil fremgå er sparsom på netop dette område, når det gælder sociale og økonomiske spørgsmål.
 11. Povl Engelstoft: »Den grundlovgivende Rigsforsamling«, Statsministeriet og Rigsdagens Præsidium, ed. *Den danske Rigsdag 1849-1949*. Bd. I. Kbh. 1949, 11-20.
 12. Sigismund Nielsen, »Valgene paa Fyn i 1848 til Den grundlovgivende Rigsforsamling«, *Fynske Aarbøger* 1948, s. 93-218.
 13. Jens Møller: »Forarbejderne til grundlovsudkastet.«, Statsministeriet og Rigsdagens Præsidium, ed. *Den danske Rigsdag 1849-1949*. Bd. 1, Kbh. 1949, 41-94. Jens Møller nævner i sin fremstilling bl.a. udkastets paragraf om retten til arbejde; Harald Jørgensen (udg.), *Statsrådets Forhandlinger 1848-63*, bd. I. Kbh. 1954.
 14. *Beretning over Rigsdagens Forhandlinger, I-H*, Kbh. 1848-49. Herefter henvist til værket som BRF, spalte 32-45.
 15. Situationen i 1848 er beskrevet i Claus Bjørn, *1848. Borgerkrig og revolution*. København 1998; Claus Bjørn (red.), *1848 - det mærkelige år*. København 1998.
 16. Hovedfremstillingen af forhandlingerne er stadig at finde i Niels Neergaard, *Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*, I, Kbh. 1892, 376-444, her særligt 377-384.
 17. Vedrørende afdelingernes indstillinger og valget se BRF, sp. 576f. De 10 afdelingsvalgte udvalgsmedlemmer var: Peter Daniel Bruun, 1796-1864, Vilhelm Jakob Bjerring, 1805-79, Balthazar Matthias Christensen, 1802-82, Johannes Ephraim Larsen, 1799-1856, Carl Christian Hall, 1812-88, Tage Algreen-Ussing, 1797-1872, Hother Hage, 1816-73, Hans Peter Hansen, 1797-1861, Asmund Christian Gleerup, 1809-65, og Christian Georg Nathan David, 1793-1874. De syv ekstra udvalgsmedlemmer valgt af plenum blev: Jens Rasmussen Jacobsen, 1818-73, Brynjolfur Pjetursson, 1810-51, Torkild Christian Dahl, 1807-72, Carl de Neergaard, 1800-50, Andreas Frederik Krieger, 1817-93, Jens Christopher Schurmann, 1812-91, og Christian Magdalus Jespersen, 1809-73.
 18. *Ibid.* sp. 2506-2696. A.F. Krieger var grundlovsudvalgets ordfører vedrørende afsnittene 1-6 samt 8, mens C.C. Hall var ordfører vedrørende det her behandlede afsnit.
 19. Niels Neergaard, *Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*, I 408f.
 20. Nikolaj Frederik Severin Grundtvig, (1784-1872) medlem af Den grundlovgivende

- Rigsforsamling efter suppleringsvalg i Præstøkredsen efter den uheldige væver Hans Hansen, Mern, af Folketinget 1849–58 og af Landstinget 1866. Se også Finn Stendal Pedersen, » N.F.S. Grundtvig og socialpolitikken i Den grundlovgivende Rigsforsamling foråret 1849«, *Historie* 1999, s. Om afstemningen se BRF sp. 3646f. Den opmærksomme læser vil have bemærket, at opgørelsen over afstemningsresultatet kun viser en total på 150 personer i Den grundlovgivende Rigsforsamling. En nærmere undersøgelse viser, at BRF har glemt at medtage formanden professor J.F. Schouw (1789–1852), der stemte ja, samt en af de kongevalgte medlemmer J.E.F. Skeel (1802–49), der på grund af sygdom var fraværende den sidste tid forsamlingen var inde.
21. Jens Andersen Hansen (1806–77), skomager, redaktør af *Almuevennen*, fremtrædende medlem af Bondevennernes Selskab, assurancebestyrer, medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling, folketingsmand 1849–77.
 22. Frederik Jespersen (1811–91), prokurator, medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling, folketingsmand 1849–1852 og 4. juni til 12. oktober 1866. Han tilhørte Bondevennernes Selskab.
 23. Caspar Peter Paludan-Müller (1805–82), overlærer, dr.phil., historiker, medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling. Han hørte nærmest til på det moderate højre i forsamlingen.
 24. Cornelius Petersen (1806–76), gårdejer, medlem af sogneforstanderskabet 1842–44 og 1851–55, af Odense Amtsråd 1851–68 og af Den grundlovgivende Rigsforsamling, folketingsmand 1854–1876. I 1848/49 stemte han med Bondevennerne, senere i 1854 søgte han mod de nationalliberale, som han forlod i 1865, I 1866 var han medstifter af Mellempartiet.
 25. Hans Christensen (1781–1868), gårdejer, sognefoged 1827–48, medlem af Østifternes Stænderforsamling 1835–40, medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling, distriktsformand i Bondevennernes Selskab. Thøger Dissing, »Sognefoged Hans Christensen, Vejstrup, og hans Slægt«, *Svendborg Amts Aarskrift*, 23 bd., 1931, s. 99f, samme, »Sognefoged Hans Christensen, Vejstrup, som Stænderdeputeret«, *ibid.* bd. 27, 1934, s. 96f. Thøger Dissing, *Sognefoged Hans Christensen, Vejstrup, og hans Slægt*, 1947.
 26. Tidligere er andre afgrænsede temaer i debatten behandlet. Således F.C. Kålund-Jørgensen; denne koncentrerede sig om denne paragraf og den debat, der udspillede sig om skoleparagraffen, i grundlovsudkastet. F.C. Kålund-Jørgensen: »Grundlovens skoleparagraf, dens tilblivelse og dens skolehistoriske placering«, *Historisk Tidsskrift*, 2 rk. 4 (1954), 449–84. Debatten om den almindelige værnepligts indførelse er endvidere behandlet i Rudi Thomsen: *Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark*. 1949 og debatten om kirken i H.J.H. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874. En historisk-kirkeretlig Studie*. 1948.
 27. Vedrørende forhandlingerne om udkastets § 70 findes disse i BRF sp. 2606–2610, 3208–3217.
 28. Udkastets paragraf 71, der senere af Grundtvig blev koblet på § 70 lød: »Den, som ikke selv kan sørge for sine Børns Oplærelse, er berettiget til, at det Offentlige forskafter dem fri Underviisning i Almueskolen. BRF sp. 2606 og sp. 2610.
 29. C.C. Hall (1812–88), medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling og af Folketinget 1849–81. Kultusminister 1854–57 og 1870–74, konseilspræsident 1857–59 og 1860–63.
 30. Frederik Engelhardt Boisen (1808–82), teologisk embedseksamen 1830; derefter lærer ved Borgerdydsskolen i Kbh., hvor han boede i hus med J.C. Lindberg; 1834 kateket og førstelærer i Store Heddinge og 1837 præst i Skørpinge, hvor de vakte stod stærkt og hvor de fandt en stærk støtte i Boisen; efter 1845 ændrede han holdning, og han var i 1848–49 en af Grundtvigs tilhængere.
 31. Anders Sandøe Ørsted, 1778–1860, generalprokurator, statsminister og valgt til Den grundlovgivende Rigsforsamling i Kbhs. 3. distrikt.
 32. Vedrørende fattiglovenes indhold og forvaltning se Harald Jørgensen: *Studier over det offentliges Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, Kbh. 1940.
 33. Vedrørende A.S. Ørsteds politiske holdninger på Den grundlovgivende Rigsforsamling se iøvrigt Troels G. Jørgensen: *Anders Sandøe Ørsted. Juristen og Politikereren*. Kbh. 1957, 229–236.
 34. Det 95. offentlige møde, lørdag den 14. april. BRF no. 330: sp. 2607–2610.
 35. Carl Emil Mundt (1802–73), 1829 teologisk embedseksamen, 1842 tog han magistergraden i matematik, fra 1829 til skolens nedlæggelse i 1849 var han medlem af skolens lærerstab, fra 1841 som titulær pro-

- fessor. Han var overvejende konservativ højremand.
36. BRF sp. 3208.
 37. Nicolai Ditlev Ammon Ræder, 1790–1867, juridisk kandidat 1812, i 1814 auditør i Rendsborg, 1827 udnævnt til borgmester og byfoged i Horsens, embeder som han beklædte til 1858. I 1845 blev han medlem af kommissionen til opførelse af en ny straffeanstalt, og i 1853–57 var han direktør for samme.
 38. Carl Holger Visby, 1801–71, cand.theol. 1823, i 1826 præst ved domhuskapellet og Blåtårn, i 1829 tillige for Tugt- rasp- og forbedringshuset på Christianshavn samt fangerne i Citadellet. I 1830 blev han residerende kapellan ved Vor Frelsers Kirke og i 1844 sognepræst sammesteds. Han hørte til den konservative fløj.
 39. Det 117. offentlige møde, onsdag den 9. maj 1849. BRF no. 405, sp. 3209–3218.
 40. Der var altså tale om en i første omgang meget snæver afgørelse i modsætning til den ovenfor refererede opfattelse hos Vagn Skovgaard-Petersen.
 41. BRF sp. 3217.
 42. Asmund Christian Gleerup (1807–65) var skolelærer og bestyrelsesmedlem og lønnet sekretær i Bondevennernes Selskab. Hans politiske arbejde kostede ham i 1845 jobbet som skolelærer i Udby, Holbæk amt. Han var medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling, blev her medlem af grundlovskomiteen. Han var folketingsmedlem fra 1849–52, og fortsatte derefter til sin død som embedsmand for Rigsdagen.
 43. Jens Rasmussen Jacobsen (1818–73), gårdmand, medlem 1845–50 og 1859–64 af sogneforstanderskabet samt af Den grundlovgivende Rigsforsamling, folketingsmand 1849–52 og 1853–54, kongevalgt landstingsmand 1866–73. Han tilhørte i begyndelsen Bondevennerne, men var i 1866 med til at stifte Mellempartiet.

Bilag

Oversigt over valgsteder og stemmetal og de valgte på Fyn den 5. oktober 1848.

1. Valgsted Odense. Valgt: lektor *Caspar Paludan Müller* med 448 stemmer mod 196. Han talte 34 gange på Den grundlovgivende Rigsforsamling.
2. Valgsted Højby. Valgt: gårdejer *Cornelius Petersen* ved kåring.
3. Valgsted Vissenbjerg. Valgt: gårdejer, exam.jur. *Niels Madsen* fra Asperup med 200 stemmer mod 18.
4. Valgsted Assens. Valgt: gårdejer *Hans Dinsen* fra Kærum sogn med 227 stemmer mod henholdsvis 70, 63 og 62 stemmer.
5. Valgsted Middelfart. Valgt: pastor *Albert Leth* ved kåring.
6. Valgsted Bogense. Valgt: prokurator, cand.juris og cand.theol. *Frederik Jespersen* ved kåring. Havde ordet 79 gange.
7. Valgsted Sønder sø. Valgt: gårdfæster *H.C. Johansen* fra Østrup sogn med 191 stemmer mod 165, 42, 32, 24 og 23.
8. Valgsted Kerteminde. Valgt: gårdmand *Christen Larsen* af Dalby med 693 stemmer mod 210, 7 og 2 stemmer.
9. Valgsted Rudkøbing. Valgt: redaktør *J.A. Hansen* fra København med 570 stemmer mod 261. Han havde ordet 101 gange i Den grundlovgivende Rigsforsamling.
10. Valgsted Tranekær. Valgt: Gårdfæster *Jens Rasmussen Jacobsen* fra Lundby i Landet sogn ved kåring. Han havde ordet en gang, og blev det eneste fynske medlem af grundlovskomiteen.
11. Valgsted Svendborg. Valgt: dr.med. *Jens C. Colding* med 712 stemmer mod 248 og 78.
12. Valgsted Nyborg. Valgt: magister *F.E.A. Schiern* ved kåring.
13. Valgsted Kværndrup. Valgt: gårdejer *Hans Christensen*, Vejstrup med 606 stemmer mod 258.

14. Valgsted Korinth. Valgt: gårdfæster *Jens Rasmussen* i Svanninge med 409 stemmer mod 99.
15. Valgsted Sønder Broby. Valgt: gårdfæster *K.C. Høier* med 495 mod 82, 78 og 18.

Kongevalgt:

C. Sehestedt-Juul til Ravnholt.

F.W. Treschow til Brahesborg.

H.C.J. Cederfeldt de Simonsen til Erholm og Søndergaard, havde ordet tolv gange. En af sekretærerne for Rigsforsamlingen.

Agent *H.B. Bruun* i Assens.

Klædefabrikant *Brandt* af Odense.